

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Katedra estetiky

Bakalářská práce

Kateřina Hrdá

**Mezi nebem a zemí: fenomenologie
architektury v díle Christiana Norberg-
Schulze**

Between Heaven and Earth: Christian Norberg-Schulze's
phenomenology in architecture

Praha 2024

Vedoucí práce: doc. PhDr. Miloš
Ševčík, Ph.D.

Poděkování

Ráda bych poděkovala doc. PhDr. Miloši Ševčíkovi, Ph.D. za odborné vedení mé bakalářské práce, za čas, který mi věnoval, za cenné rady a vstřícnost při konzultacích.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu, a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne 8.8.2024

Kateřina Hrdá

ABSTRAKT

Tato bakalářská práce si klade za cíl vyložit a uvést v souvislost s relevantním kontextem pojetí architektury norského architekta a teoretika architektury Christiana Norberg-Schulze. Jedná se o fenomenologicky vyložené pojetí architektury, silně ovlivněné filozofií Martina Heideggera a jeho pojetím *bydlení* („Wohnen“). Podle Norberg-Schulze nejsou architektonické výtvořiny pouhými funkčními pragmatickými konstrukcemi, ale slouží jako symboly vztahu lidské existence ke světu. Ústředním bodem, prostřednictvím kterého máme vnímat architekturu, je tak člověk a jeho pobyt („Dasein“) mezi nebem („Himmel“) a zemí („Erde“). V souvislosti s tím se práce zabývá zejména klíčovými pojmy teorie architektury Ch. Norberg-Schulze, kterými jsou mj. prostor, místo, genius loci a imago. Takto specificky pojatá teorie architektury se objevuje v Norberg-Schulzových publikacích a to zejména v: *Principy moderní architektury* a *Genius loci*.

Klíčová slova

Christian Norberg-Schulz, architektura, fenomenologie, Martin Heidegger, bydlení, místo, genius loci

ABSTRACT

This bachelor thesis aims to interpret and relate the conception of architecture by the Norwegian architect and architectural theorist Christian Norberg-Schulz to its relevant context. It presents a phenomenologically interpreted conception of architecture, heavily influenced by Martin Heidegger's philosophy and his conception of dwelling. According to Norberg-Schulz, architectural creations are not merely functional pragmatic structures; they symbolize the relationship between human existence and the world. The central perspective through which we should view architecture is, therefore, humanity and its existence between heaven and earth. In this context, the thesis particularly studies the key terms of Norberg-Schulz's theory of architecture, which include space, place, genius loci, and imago. Such a specifically conceived theory of architecture appears in Norberg-Schulz's publications, particularly in *Principles of Modern Architecture* and *Genius Loci*.

Key words

Christian Norberg-Schulz, architecture, phenomenology, Martin Heidegger, dwelling, place, genius loci

Obsah

Úvod.....	7
1 Proč fenomenologie architektury? (Kontext)	9
1.1 Evropské poválečné tendence ve filozofii	9
1.2 Aktualizace zastaralých principů a norem	11
2 Fenomenologická filozofie	12
2.1 Fenomén.....	12
3 Úkoly architektury	14
3.1 Architektura jako umění	14
3.1.1 Úkol architektury jako umění	14
3.2 Architektura jako symbol.....	15
3.3 Architektura jako zviditelňování světa	15
3.3.1 Architektura a emoce	16
3.3.2 Elementy nebe a země	17
3.4 Architektura jako vytváření nových míst.....	18
3.5 Identifikace a orientace	18
3.5.1 Identifikace	19
3.5.2 Orientace	21
4 Základní pojmy Norberg-Schulzovy teorie	23
4.1 Místo	23
4.1.1 Umělé a přírodní místo	24
4.1.2 Krajina a sídlo	29
4.2 Prostor.....	30
4.3 Charakter.....	30
4.4 Genius loci	31
4.5 Imago	32
5 Bydlení	34
5.1 Bydlení a budování	35
5.2 Bytnost bydlení	36
6 Heideggerovo součtveří.....	37
7 Příklad mostu jako místa	38
8 Poetické bydlení člověka	40
Závěr	41
Seznam použité literatury	43

Úvod

V této bakalářské práci se pokusíme představit fenomenologickou teorii architektury norského architekta Christiana Norberg-Schulze. Cílem práce je podat ucelený přehled Norberg-Schulzovy fenomenologické teorie architektury za účelem lepšího porozumění. Důraz budeme klást na vysvětlení základních termínů, kterých ve svém způsobu zkoumání architektury užívá. Poukážeme na vliv, který měl Martin Heidegger na Norberg-Schulzovy myšlenky, a na to, jak Norberg-Schulz převzal Heideggerovo pojetí prostoru a bydlení.

Nejprve tuto specifickou fenomenologickou teorii architektury zasadíme do náležitého kontextu a vyložíme ji ve vztahu k vědecké metodě. Ukážeme hlavní důvody, které vedly Norberg-Schulze k rozhodnutí zabývat se právě fenomenologií v oblasti architektury. Vysvětlíme základní myšlenky fenomenologické filozofie, které se přirozeně promítají do fenomenologicky pojaté architektury a také vyložíme elementární úkoly architektury i její vztah k umění. Dále podrobněji objasníme klíčové pojmy, nezbytné pro správné porozumění našeho tématu, mezi které patří mj.: *místo*, *orientace* a *identifikace*, *genius loci*, *bydlení* a *imago*. Tyto pojmy jsou vzájemně úzce propojené a všechny zásadně ovlivňují vnímání architektury prostřednictvím fenomenologie. Závěrem připojíme vyložení myšlenek M. Heideggera v návaznosti na pojmy bydlení a budování. Na konec předložíme Heideggerův příklad mostu jakožto místa, který fenomenologicky pojatou teorii architektury Ch. Norberg-Schulze ukazuje na skutečném příkladu.

Hlavními prameny práce jsou dvě klíčové publikace Christiana Norberg-Schulze: *Principy moderní architektury*¹ a *Genius loci*². Norberg-Schulz představuje fenomenologicky pojatou architekturu převážně v první jmenované knize, kde formuluje nová pravidla pro budování „aktuální“ architektury „moderní“ doby.³ Rozvíjí zde myšlenky z jeho předešlých publikací a završuje tím svou snahu o nový přístup k problematice architektury. Tyto principy vytváří na pozadí fenomenologického přístupu k bydlení, který má ve svém středu zájmy člověka a jeho *pobyt* („Dasein“) mezi nebem a zemí. Fenomény jako *nebe* („Himmel“) a *země*

¹ NORBERG-SCHULZ, Christian. *Principy moderní architektury*. Lubomír. KOTAČKA, přel. Praha: Malvern, 2015.

² NORBERG-SCHULZ, Christian. *Genius loci: krajina, místo, architektura*. Petr KRATOCHVÍL a Pavel HALÍK, přel. Praha: Dokořán, 2010.

³ Bavíme se o významu slova „moderní“ a „aktuální“ v době přelomu tisíciletí, 20. a 21. století.

(„Erde“) jsou, pro fenomenologicky pojatou architekturu, důležitými elementy, ke kterým Norberg-Schulz poeticky vztahuje člověka a jeho bytí ve světě. Architektonický termín *bydlení* je pro Norberg-Schulze zásadní pro vnímání „moderní“ architektury a stává se tak i esenciálním tématem jeho teorie,⁴ a tím pádem i této práce. Druhou zmíněnou publikací je *Genius loci*,⁵ kde se věnuje primárně pojmu *genia loci*, který zkoumá prostřednictvím tří specifických měst. Dalším pramenem bude text německého fenomenologa Martina Heideggera *Budovat, bydlet, myslet*⁶ („Bauen Wohnen Denken“), kde se zabývá porozuměním a definicí dvou zásadních pojmů: *bydlení* („Wohnen“) a *budování* („Bauen“), které jsou existenciálně spjaté s problematikou architektury a žitého prostoru.

Je důležité zmínit, že Norberg-Schulz své texty vydal ve 2. polovině 20. století,⁷ tím pádem se nejedná o současnou teorii, ale i přesto jsou problémy, jím vyslovené, stále živé a není tedy od věci se jeho teorií i nyní zabývat.

„Architekturu je třeba chápat prostřednictvím architektury.“⁸

⁴ NORBERG-SCHULZ, Christian. *Principy moderní architektury*. Str. 17.

⁵ NORBERG-SCHULZ, Christian. *Genius loci*.

⁶ HEIDEGGER, Martin. *Budovat, bývat, myslet* (1951). In: ŠEVČÍK, Jiří, ed. *Česká a slovenská architektura: 1971–2011; texty, rozhovory, dokumenty*. Praha: Akademie Výtvarných Umění [u.a.], 2013.

⁷ *Principy moderní architektury*: 2000, *Genius loci*: 1981.

⁸ NORBERG-SCHULZ, Christian. *Principy moderní architektury*. Předmluva.

1 Proč fenomenologie architektury? (Kontext)

Abychom zvládli lépe porozumět problematice fenomenologické teorie v architektuře, je potřeba také mít v povědomí kontext doby, v níž se Norberg-Schulz zabýval tímto tématem. Za tímto účelem jsme vypožadovali z Norberg-Schulzových textů, že by zde mohlo být hned několik příčin, které vedly a „napomohly“ k rozvinutí takto pojaté teorie. Jednu z nich lze spatřovat v pokračování populárních tendencí v poválečné filozofii, kde dominovala kritika vědy a hledaly se nové přístupy uchopení hlavních filozofických otázek. Jak je obvyklé v umělecké i filozofické oblasti, reaguje každá nová generace určitým způsobem na generaci předchozí, ať už vymezením se proti ní, či pokračováním v jejím duchu. Norberg-Schulz se vydal cestou vymezení se a v jeho textech je patrná nedůvěra k objektivismu a funkcionalismu v architektuře, a to převážně z toho důvodu, že se oba směry snaží prezentovat jako univerzální způsoby tvoření a vnímání. Dalším důvodem pro fenomenologicky pojatou architekturu je snaha o aktualizaci již nefunkčních principů a norem. Norberg-Schulz tak usiluje o nové principy tvorby architektury, které by pomohly člověku opravdově a naplněně pobývat v „moderním“ světě.

1.1 Evropské poválečné tendence ve filozofii

První moment, který, zdá se, inspiroval Norberg-Schulze k následování fenomenologického pohledu na architekturu, můžeme vidět v poválečné situaci a všeobecně rozšířené snaze, nejen ve filozofii, zakoušet a vnímat svět, i lidskou existenci vůbec, v *před-vědeckém* způsobu.⁹ Tzn. odvrátit se od abstrakcí (vědy) a být opět v kontaktu s konkrétními věcmi. Jedná se o akutní potřebu navrátit se zpět ke kvalitativnímu přístupu, který zachycuje kvality konkrétních věcí, ze kterých se skládá náš každodenní svět¹⁰. Takový kvalitativní postoj nám dokáže poskytnout právě fenomenologie.¹¹ Norberg-Schulz volá po návratu k citovému prožitku jako relevantnímu a podstatnému, chce zbavit rozum výsadního postavení jediného správného způsobu vnímání věcí. Usiluje především o překonání rozporu mezi rozumem a citem, který můžeme pozorovat již od osvícenství. Empirická metoda

⁹ Fenomenologie – Wikisofia. In: [cit. 23.06.2024]. Dostupné z: <https://wikisofia.cz/wiki/Fenomenologie>

¹⁰ NORBERG-SCHULZ, Christian. *Principy moderní architektury*. Str. 12.

¹¹ NORBERG-SCHULZ, Christian. *Genius loci*. Str. 6.

se tehdy stala jedinou uznávanou a jakékoliv jiné metody založené na intuici, byly odvrženy.¹²

Často lze v Norberg-Schulzových textech narazit na kritiku vědeckého přístupu, proti kterému se značně vymezuje. Fenomenologický a vědecký přístup lze vnímat jako do jisté míry protichůdné perspektivy. Vědecký přístup směřuje k objektivitě, kterou fenomenologie odmítá a která naopak preferuje subjektivní vnímání skutečnosti. Nicméně se fenomenologická teorie také snaží doplňovat, a nejen nahrazovat vědecké myšlení, což naznačuje, že přístupy nejsou absolutně protikladné. Fenomenologická teorie architektury se zaměřuje zejména na zasazení architektury do psychologicko-sociálního kontextu a usiluje o to, aby architektura znovu odrážela člověka a jeho existenci ve světě. Norberg-Schulzovi se podařilo, jak reflektuje český teoretik Jiří Ševčík, spojit architekturu s psychologickými poznatky o vnímání prostoru a tvorby psychologických představ strukturální psychologie Jeana Piageta.¹³ Piagetův přístup se zabývá kognitivním vývojem člověka a jeho poznávacími strukturami.¹⁴

Norberg-Schulz se snaží o rozšíření čistě exaktního přístupu poznávání světa o fenomény, které prostřednictvím vědy vysvětlit nelze. Můžeme proto říci, že fenomenologická metoda není opakem té vědecké, ale naopak doplňuje komplexní vnímání architektury jako takové, a to i z psychologického a estetického pohledu. Norberg-Schulz se ve svých předchozích textech (např. *Intentions in architecture*¹⁵) vydával čistě exaktní cestou, nakonec ale také narazil na onu „omezenost“ vědeckého přístupu v problematice architektury a obrátil se k subjektivnějšímu pohledu na architekturu. Protože prostředí má významný vliv na člověka, který v něm žije, nedokáže vědecký přístup plně zachytit charakter tohoto prostředí.¹⁶ V zásadě se dá říct, že se Norberg-Schulz ve své teorii soustředí na člověka a jeho místo ve světě, protože architekturu vnímá především a hlavně jako prostředek poskytující člověku existenciální oporu.¹⁷ Norberg-Schulzovo pojetí architektury

¹² NORBERG-SCHULZ, Christian. *Principy moderní architektury*. S. 12.

¹³ ŠEVČÍK, Jiří, Ivana BENDOVIÁ a Jan BENDA. *Obraz města mostu*. In: ŠEVČÍK, Jiří, ed. *Česká a slovenská architektura: 1971–2011; texty, rozhovory, dokumenty*. Str. 36.

¹⁴ Vývoj lidského myšlení (dle Jeana Piageta) - Wikisofia. In: Dostupné z: [https://wikisofia.cz/wiki/Vývoj_lidského_myšlení_\(dle_Jeana_Piageta\)](https://wikisofia.cz/wiki/Vývoj_lidského_myšlení_(dle_Jeana_Piageta))

¹⁵ NORBERG-SCHULZ, Christian. *Intentions in architecture* [online]. Cambridge, Mass., M.I.T. Press, 1966 [cit. 15.02.2023]. Dostupné z: <http://archive.org/details/intentionsinarch00chri>

¹⁶ NORBERG-SCHULZ, Christian. *Genius loci*. Předmluva.

¹⁷ NORBERG-SCHULZ, Christian. *Principy moderní architektury*. Předmluva.

tak lze definovat jako specifikaci (konkretizaci) existenciálního prostoru,¹⁸ ve kterém navrácí architekturu zpět člověku a jeho pobytu na zemi a pod nebem.

Norberg-Schulz se také dotýká problematiky funkce v architektuře a vymezuje se vůči funkcionalistickému přístupu, který byl typický pro 1. polovinu 20. století. Konkrétně jmenuje uměleckou školu *Bauhaus*, která se podle něj v meziválečném období snažila „o ‚vědecké‘ zkoumání uměleckých jevů.“¹⁹ *Bauhaus* se jako vlivná architektonická a umělecká škola zasazoval o uniformní ráz architektury. Pokračoval na dobu předchozí, kdy se architekti zbavovali všech historizujících prvků a oprostili kulturní hodnoty od individuálního omezení s cílem objektivní a globální architektury. Jenže, jak Norberg-Schulz výstižně poznamenává, objektivita „nezbytně vede ke ztrátě povědomí místa.“²⁰ Usiluje tak o vhodně pojatou teorii architektury, která by byla cestou ven ze slepých uliček čistě vědecky pojaté architektury. Fenomenologický přístup je pro něj vhodnou alternativou, kterou již dříve vyzdvihli moderní malíři jako je Paul Klee nebo V. Kandinskij ve výtvarném umění.²¹

1.2 Aktualizace zastaralých principů a norem

Dle Norberg-Schulze je naléhavá potřeba přeměny architektury na pozadí aktuálních potřeb a podmínek lidského bytí ve světě dalším jasným důvodem, proč si Norberg-Schulz vybírá právě fenomenologii. Především se jedná o dvě psychologické potřeby člověka, které mají být v architektuře člověku umožněny naplnit. Jedná se o potřeby *identifikace* a *orientace* v konkrétním prostředí. Tyto dvě klíčové potřeby člověku zajišťují *existenciální pocit bezpečí* a poskytují mu určitý smysl a význam jeho bytí. Taková jistota je v rychle se měnícím světě o to více žádoucí.²² Můžeme namítnout, že Norberg-Schulz klade neméně důležité, praktické stránky architektury na vedlejší kolej; v každém případě si je stále plně vědom jejich významu a vzájemného propojení s psychologickými aspekty v architektuře.²³

¹⁸ ŠEVČÍK, Jirí, BENDOVIÁ, Ivana a BENDA, Jan. *Obráz města mostu*. Str. 35.

¹⁹ NORBERG-SCHULZ, Christian. *Principy moderní architektury*. Str. 12. (parafráze z knihy „The Bauhaus“ od Hanse Winglera).

²⁰ Ibid. Str. 89.

²¹ Ibid. Str. 20.

²² NORBERG-SCHULZ, Christian. *Principy moderní architektury*. Str. 46.

²³ NORBERG-SCHULZ, Christian. *Genius loci*. Předmluva.

2 Fenomenologická filozofie

Účelem této kapitoly je zběžně představit fenomenologickou filozofii jako takovou, jelikož tato poslouží jako základ pro pochopení fenomenologické teorie architektury. Je tedy záhodno představit hlavní myšlenky a pojmy fenomenologické disciplíny, které se vztahují k námi vybranému tématu.

Fenomenologie je charakterizována návratem k jevům (fenoménům) samým. Obvykle se definuje jako způsob nazírání na svět, který usiluje o návrat k pravdivému a skutečnému. Fenomenologický směr je protikladem k abstraktním a mentálním konstrukcím, neboť pracuje s konkrétními jevy. Vše, co jsme nějakým způsobem schopni uchopit, pojmenovat a zkonkretizovat, ztrácí abstraktní konotaci. Tím pádem dokážeme v rámci fenomenologie pracovat i s nehmotnými objekty jako je: nebe, světlo nebo například myšlenka²⁴ Díky fenomenologii, jsme schopni návratu k fenoménům samým prostřednictvím popisu dané věci v rámci jejich *věcovosti*.²⁵

2.1 Fenomén

Každodenní žitý svět se skládá z mnoha různých fenoménů a právě těmi se fenomenologie zabývá. Fenomémem se myslí vše, co se nám jeví, či se objevuje v našem vědomí. Fenomén a jev jsou v terminologii Norberg-Schulze synonymními pojmy. I zde, v tomto textu, jsou tímto způsobem použity. Konkrétní fenomény si můžeme představit například jako: rostliny, zvířata, věci, ulici, vodu, slunce, den, noc, ale také pod ně řadíme i naše pocity a emoce.²⁶ Jednoduše řečeno fenomémem označíme vše, co dokážeme určitým způsobem pojmenovat a vnímat jako konkrétní jev a tím pádem ho dokážeme „uchopit“.²⁷ Všechny takové jevy nám jsou přirozeně dány a tvoří obsah naší existence, tvoří náš zakoušený svět.²⁸ Pokud se navrátíme k samotným fenoménům, uvidíme, že se jednotlivé jevy navzájem komplikovaně propojují. Určité fenomény totiž mohou obsahovat fenomény jiné: *fenomén-les* obsahuje *fenomén-kámen* apod. Některé jevy tak tvoří prostředí pro jevy jiné a

²⁴ NORBERG-SCHULZ, Christian. *Genius loci*. Str. 9.

²⁵ NORBERG-SCHULZ, Christian. *Principy moderní architektury*. Str. 20.

²⁶ NORBERG-SCHULZ, Christian. *Genius loci*. Str. 6-8.

²⁷ Ibid. Str. 6.

²⁸ Ibid. Str. 6-8.

například krajina je právě takovým obsažným fenoménem, který zahrnuje mnoho dalších jevů (strom, les, kámen, voda...).

Takto pojatá fenomenologie se ve vztahu k architektuře vyznačuje návratem k architektuře samé jako konkrétnímu fenoménu a následně ukládá člověka do středu architektonického zájmu.

3 Úkoly architektury

Z hlediska fenomenologie architektury můžeme rozlišit několik úkolů, nebo také několik způsobů vnímání a chápání architektury samotné. Zásadní myšlenkou je zde vnímání architektury jako umění a symbolů. Z takto pojaté definice vyplývají další způsoby vnímání architektury. Norberg-Schulz ale nezůstává jen u architektury jako umění, ale vnímá ji také jako proces vytváření nových míst, kde může probíhat lidský život.

3.1 Architektura jako umění

Norberg-Schulz vnímá architekturu jako svébytnou uměleckou disciplínu, která dokáže být rovnocenným soupeřem výtvarnému umění, hudbě nebo divadlu.²⁹ Konkrétní budovy tak pojímá jako *umělecká díla*. Vlastností, a ve výsledku také úkolem, umění je, že zachycuje svět a činí jej viditelným. To však neznamená, že umění funguje jako *mimesis*. Umění nenapodobuje a nekopíruje skutečnost, ale naopak ukazuje svůj objekt zájmu takový, jaký je. Vyjevuje věc samu o sobě, jako *shromáždění* určitého konkrétního světa.³⁰ Umělecké dílo konkretizuje to, co nezvládá uchopit oblast čisté vědy a doplňuje vědecké poznání tím, že působí odlišným způsobem. Prostřednictvím umění poznáváme některé fenomény jednodušeji, než bychom je poznali skrze vědu. „Umělecké dílo nikdy není jen výsledkem logické analýzy a není to pouhý soubor abstraktních ‚výrazových prostředků‘; vždy se opírá o celkovou vizi či ‚ideu‘ spojující prvky, jež k sobě logicky nepatří. Umění je svou podstatou *iracionální* a pomocí vědeckých termínů je nelze vysvětlovat.“³¹ Tedy pokud architekturu vnímáme jako umění, nelze ji uchopit čistě vědecky, tudíž je zapotřebí i jiných metod, jako je například ta fenomenologická, kterou si právě osvojuje Norberg-Schulz.

3.1.1 Úkol architektury jako umění

Základním úkolem fungování uměleckého díla, a tak i architektury, je shromážďovat rozpory a složitosti našeho světa.³² „Svět jakožto určitý svět je tudíž znám pouze jako umění. Umění ztělesňuje pravdu.“³³ Umění je vyjádřením pravdy,

²⁹ NORBERG-SCHULZ, Christian. *Principy moderní architektury*. Předmluva.

³⁰ Ibid. Str. 14.

³¹ Ibid. Str. 19-20.

³² NORBERG-SCHULZ, Christian. *Genius loci*. Str. 23.

³³ NORBERG-SCHULZ, Christian. *Principy moderní architektury*. Str. 114.

je vyjádřením světovosti světa v jeho shromáždění – díky tomu, že vyjadřuje věc takovou, jaká je. Ona věc, kterou umělecké dílo vyjevuje ve své pravdivosti a skutečnosti, nikdy nestojí v osamocení. Nikdy není v izolaci od ostatních věcí, ale naopak se k nim vždy určitým způsobem vztahuje. *Věcovost* věci spočívá právě v těchto vztazích. Podle Heideggera „věc věcní svět“³⁴ a pojem *věcnění* je zde zamýšlen ve smyslu shromažďování. „Umění je jediný prostředek, jak uchopit *věcovost* či kvalitu těchto věcí, a jeho úspěch v tomto úsilí závisí na správném ‚vidění‘, vizi.“³⁵ Heidegger říká, že „věcnění je přibližování světa.“³⁶ *Věcovost* věci je tudíž uložena ve světě, který architektura jako umění vyjevuje. „Ukazuje-li umělec nějakou věc, odhaluje tento svět a věc tím nabývá smysl.“³⁷ Již zdůrazňoval dříve abstraktní umělec Paul Klee že „umělec nereprodukuje to, co je viditelné, nýbrž zviditelňuje.“³⁸ Umělec (architekt) tak funguje v roli osoby, která odhaluje pravdu, odhaluje svět v jeho pravdivosti a skutečnosti.

3.2 Architektura jako symbol

Architektura je uměním, a tím pádem funguje nejen jako shromažďování světa, ale i jako symbol. Člověk ve svém pobytu na zemi potřebuje symboly, které reprezentují různé životní situace. Jedna ze základních potřeb člověka je zakoušet tyto životní situace jako významuplné. Je to právě umělecké dílo, které konkretizuje životní situace, protože funguje jako symbol. Umělecká díla nám tak vyjevují a osvětlují důležité životní významy.³⁹ Tudíž můžeme říci, že architektura jako umění, také dokáže učinit zjevným symboly vyjevující významy, které jsou důležitou součástí lidského pobytu na zemi. Architektura tedy, tím, že je umění, působí jako symbol.

3.3 Architektura jako zviditelňování světa

Jak jsme již výše zmínili: architektura jako umění shromažďuje a zviditelňuje svět, to je jejím elementárním úkolem. Zviditelňování světa dociluje různými způsoby. Například tím, jak budova stojí, jak se rozpíná do výšky, do šířky, či jak je zaintegrována do okolního prostředí apod. Způsoby zviditelňování jsou

³⁴ HEIDEGGER, Martin. *Básnický bydlí člověk: německo-česky*. Ivan CHVATÍK, přel. Praha: OIKOYMENH, 2006. Str. 35.

³⁵ NORBERG-SCHULZ, Christian. *Principy moderní architektury*. Str. 14.

³⁶ HEIDEGGER, Martin. *Básnický bydlí člověk*. Str. 35.

³⁷ NORBERG-SCHULZ, Christian. *Principy moderní architektury*. Str. 12-13.

³⁸ Ibid.

³⁹ NORBERG-SCHULZ, Christian. *Genius loci*. Předmluva.

celkovým smyslem bytí ve světě. Tyto způsoby, jak budova stojí na zemi a jak se vzpíná k nebi, můžeme vnímat jako určité *nálady*, anglicky je Norberg-Schulz pojmenovává jako „*moods*“. Myslí tím určité duševní rozpoložení, které budova zviditelňuje a tak působí na člověka.⁴⁰

3.3.1 Architektura a emoce

Architektura je existenciálně spojena s city a s lidským prožíváním. Architekt Le Corbusier hovoří o architektuře jako o zdroji jeho osobního štěstí a příjemných pocitů, které vedou k prožitku krásy. Tak definuje on sám architekturu jako umění, která má za cíl emocionální probuzení v lidské bytosti. Le Corbusier však také viditelně rozlišuje stavění a architekturu. Rozlišuje mezi architekturou chápanou jako proces stavění (používání materiálů pro konstrukci a vytváření struktur) a architekturou jako estetickým prožitkem, který v nás vzbuzuje emoce (architektura jako umění). Můžeme, v tomto odkazu Norberg-Schulze na Le Corbusiera, vidět, že dílo (stavba) není dokončeno, pokud se nevztahuje k člověku. Architektura potřebuje člověka ke své existenci, má-li být pojata jako umělecké dílo, protože jedině skrze člověka dokáže působit na emoce a smysly. Zároveň vidíme v Le Corbusierově výroku o architektuře i poznámku o subjektivitě krásy a umění. Pro něj samotného je to prožitek krásy a štěstí z konkrétní budovy, nicméně to automaticky neznamená, že by daná stavba mohla tímto způsobem působit i na jiné lidské bytosti.⁴¹

Je to tedy toto naladění, způsob jakým budova stojí a jak se pasivně, nebo aktivně vztahuje ke svému okolí a věcem, které určuje výsledný charakter budovy a také to, jak bude stavba působit na člověka. Pro amerického architekta Luise Sullivana je budova taktéž uměleckým dílem a jen uměleckým dílem samým, které je svou „povahou, podstatou a hmotnou existencí výrazem citů.“⁴² Tito velikáni architektury představují pro Norberg-Schulze významnou inspiraci, což je patrné i v jeho textech, kde se na ně často odkazuje.

Norberg-Schulz vnímá architekturu podobně, jako dva výše zmínění architekti, když prohlašuje: „architektura nás vzrušuje jestliže dílo v nás souzní s univerzem, jehož zákony chápeme, uznáváme a posloucháme.“⁴³ Navrací tak do

⁴⁰ NORBERG-SCHULZ, Christian. *Principy moderní architektury*. Str. 15-16.

⁴¹ Ibid. Str. 14.

⁴² NORBERG-SCHULZ, Christian. *Principy moderní architektury*.

⁴³ NORBERG-SCHULZ, Christian. *Genius loci*. Str. 6.

teorie architektury citové pohnutky a emoční reakce, jako adekvátní a žádoucí odpověď na to, jak na nás budovy působí.

3.3.2 Elementy nebe a země

Architektura má za úkol interpretovat specifickou existenci člověka *na zemi* a *pod nebem*. Norberg-Schulz chápe *nebe* a *zemi* jako dva elementy vztažené k pobytu lidské bytosti na světě, protože každý člověk, každá věc, každý fenomén se určitým konkrétním způsobem k nebi a zemi vztahuje.⁴⁴ Tím pádem se i architektura uvádí do vztahu k těmto dvěma elementům. Každá budova svým specifickým způsobem spočívá na zemi a vzpíná se k nebi a zaplňuje tím prázdný prostor, který v „meziprostoru“ vzniká. Budova tím pádem ukazuje prostorovost světa, kterou vytváří spojením nebe a země.⁴⁵

Pro nás je důležité zmínit, že Norberg-Schulz definuje vztah budovy k zemi a nebesům jako esenciální aspekt architektonického prostoru. Nebe zde funguje jako vertikála a země jako horizontála. Podobných interpretací ale nacházíme v Norberg-Schulzových myšlenkách více. Vztah nebe a země vnímá Norberg-Schulz stejně jako souvztažení vnějšku s vnitřkem či stropu s podlahou. Horizontála, jako prostorový pohyb, je spojena se zemí a otevřeností, protože se země v horizontálním směru otevírá a rozpíná, nebo naopak uzavírá. Vertikální pohyb má pak spojení s nebem, odkazuje na směr a pohyb, který člověk není sto překonat, jelikož neumí sám od sebe vzlétnout.

Norberg-Schulz zdůrazňuje, že „aby mohl člověk žít mezi nebem a zemí, musí tyto dva elementy ‚pochopit‘.“⁴⁶ Snaží se je tedy náležitě objasnit, a to hlavně s pomocí děl M. Heideggera, který se nebem a zemí také zabývá. „Nebe je klenoucí se dráha slunce i měsíce měnícího svou podobu, třpyt putujících hvězd, roční doby a jejich proměny, světlo a soumrak dne, tma a jas noci, přívětivost a blankytná hloubka éteru,“⁴⁷ píše Heidegger. Dále definuje také zemi, a to konkrétně jako to: „co úslužně nese, v květech plodí, co se rozprostírá do šíře vodami a skalami a vchází v rostlinstvu a zvířectvu.“⁴⁸ Na příkladu domu jako konkrétního místa si lze představit nebe jako strop a zemi jako podlahu. Ve stěnách domu se oba dva

⁴⁴ NORBERG-SCHULZ, Christian. *Principy moderní architektury*. Str. 13.

⁴⁵ Ibid. Str. 15.

⁴⁶ NORBERG-SCHULZ, Christian. *Genius loci*. Str. 23.

⁴⁷ Ibid.

⁴⁸ Ibid.

elementy setkávají a představují obzory, které zemi a nebe spojují ve svět. Celkově tak dům působí jako jakýsi mikrokosmos, tedy osobní svět, poskytující člověku pocit vlastní identity.⁴⁹

V konečném důsledku můžeme říct, že je tento vztah architektury k nebesům a zemi Norberg-Schulzův pokus, jak mohou budovy vyjadřovat propojenost mezi lidským prostředím, přírodním světem (zemí) a kosmem (nebem). Architektura by za těchto podmínek měla umožňovat člověku vnímat jeho individuální místo ve světě, ať už v tom přírodním, nebo kosmickém.

3.4 Architektura jako vytváření nových míst

Další, neméně důležitou, funkcí fenomenologicky pojaté architektury (která je nakonec funkcí jakkoliv nahlížené architektury) je vytváření nových míst, ve kterých může probíhat život.⁵⁰ Ideálně jsou to taková místa, která budou v souladu s potřebami „moderního“ člověka – nová místa musí odpovídat „modernímu“ způsobu bytí ve světě.⁵¹ Jsou to místa, kde je člověku umožněno se náležitě *identifikovat a orientovat*. Tento cíl také obsahuje pochopení smyslu daného nového místa. Ve své starší knize *Intention in architecture*⁵² (1962) zdůrazňuje Norberg-Schulz, že „prostředí ovlivňuje lidské bytí a z toho vyplývá, že účel architektury překračuje definici, kterou ji dal raný funkcionalismus.“⁵³ Tedy, že překračuje definici „forma následuje funkci“.⁵⁴ Norberg-Schulz se neztotožňuje s definicí funkcionalistů; pro něj není funkce budovy do takové míry podstatná, vnímá ji spíše jako odrazový můstek, jako první fázi, ze které se dále vyvíjí architektonické dílo.⁵⁵

3.5 Identifikace a orientace

Díky tomu, že máme nové místo k životu, máme lépe vybavené prostředí pro potřebu *identifikace a orientace* a následného pocítění bezpečí a domova. Identifikace a orientace jsou dvě důležité psychologické potřeby, které by měla architektura zvládnout naplnit a uspokojit.⁵⁶ Jsou to základní stránky bytí člověka

⁴⁹ NORBERG-SCHULZ, Christian. *Principy moderní architektury*. Str. 54.

⁵⁰ Ibid. Str. 113.

⁵¹ Ibid. Str. 23.

⁵² NORBERG-SCHULZ, Christian. *Intentions in architecture*.

⁵³ NORBERG-SCHULZ, Christian. *Genius loci*. Předmluva.

⁵⁴ Funkcionalismus. In: *Wikipedie* [online]. 2024 [cit. 24.06.2024]. Dostupné z: <https://cs.wikipedia.org/w/index.php?title=Funkcionalismus&oldid=23953551>

⁵⁵ NORBERG-SCHULZ, Christian. *Principy moderní architektury*. Str. 15.

⁵⁶ Ibid. Předmluva.

na zemi a pod nebem.⁵⁷ Architektura je důležitým prostředkem pro poskytnutí existenciální opory člověku v jeho bytí ve světě.⁵⁸ Norberg-Schulz byl zásadně ovlivněn fenomenologem Martinem Heideggerem, od kterého přebírá pojem *bydlení* („Wohnen“) ve smyslu *existenciální opory*. Tento koncept chápe jako hlavní účel architektury v existenciálním smyslu: „Člověk bydlí, pokud se může orientovat ve svém prostředí a identifikovat se s ním.“⁵⁹

Identifikace a orientace jsou alfou a omegou Norberg-Schulzovy fenomenologické teorie architektury. Jsou to dvě strany jednoho celkového vztahu. Jedná se o vztah člověka k bydlení. Tyto dva pojmy (identifikaci a orientaci) můžeme chápat nejen jako psychologické potřeby člověka, ale také jako dvě vlastnosti bydlení. Orientace a identifikace jsou na sobě do určité míry nezávislé, protože ani jedna z nich není podmínkou pro tu druhou. V určitém prostředí se můžeme orientovat i bez toho, abychom se s ním identifikovali a platí to i naopak. Nicméně je podle Norberg-Schulze pro člověka ve vztahu k bydlení podstatnější identifikace než orientace. Na druhou stranu předpokládá skutečné a opravdové splynutí člověka s místem naplnění obou těchto psychologických potřeb člověka.⁶⁰ „Aby člověk našel oporu pro svou existenci, musí být schopen se orientovat, musí vědět kde je. Ale také se musí identifikovat se svým prostředím, tj. musí vědět, jaké je určité místo.“⁶¹ Orientace nám tak dodává potřebnou oporu v životě a identifikace zase určitý životní smysl. Obě psychologické potřeby představují pro člověka záchytné body v jeho bytí ve světě. Pokud jsou tyto potřeby naplněny, pocítí člověk bezpečí a bude disponovat útočištěm ve smysluplném prostředí.⁶²

3.5.1 Identifikace

Potřeba lidské *identifikace* je pro Norberg-Schulze pocit sounáležitosti se světem a spoluúčasti s prostředím, kde žijeme. Je to pocit toho, že jako jedinci někam patříme a jsme součástí nám známého a srozumitelného světa. Ona srozumitelnost je velmi důležitým aspektem pro úspěšnou identifikaci. Veškerá identifikace se děje skrze charakter místa, ve kterém se vyskytujeme.⁶³ Život

⁵⁷ NORBERG-SCHULZ, Christian. *Genius loci*. Str. 20-21.

⁵⁸ Ibid. Předmluva.

⁵⁹ Ibid. Str. 5.

⁶⁰ Ibid. Str. 20-21.

⁶¹ NORBERG-SCHULZ, Christian. *Principy moderní architektury*. Str. 19.

⁶² NORBERG-SCHULZ, Christian. *Genius loci*. Str. 18.

⁶³ NORBERG-SCHULZ, Christian. *Principy moderní architektury*. Str. 9.

celkově nezbytně souvisí s charakterem daného místa,⁶⁴ jelikož budovy tvoří určité prostředí disponující určitým charakterem a vytvářejí buďto vhodné, anebo nevhodné prostředí pro lidskou identifikaci. Člověk se identifikuje s kvalitou místa, která je závislá na přírodních, i lidmi vytvořených (umělých) strukturách.⁶⁵ Lidská bytost se tedy identifikuje se svým prostředím, pokud je obklopena známými věcmi, kterým dokáže porozumět.⁶⁶

Identifikace není jenom o rozpoznávání věcí, ale také o prožití jejich významu. Věc je významná, jak pro vlastní existenci v bezprostřední situaci⁶⁷ („*immediate situation*“), tak i pro její obecné vlastnosti.⁶⁸ Identifikace je definována jako pocit přináležitosti a spoluúčasti v pro nás srozumitelném a známém světě. Je to spřátelení se s určitým prostředím a jeho určitými podmínkami (např. přírodními podmínkami). Každý národ a každá bytost se musí identifikovat s místními přírodními podmínkami, které jsou místu dané. „Předmětem identifikace jsou konkrétní vlastnosti prostředí a že vztah člověka k nim se obvykle vyvíjí již během dětství.“⁶⁹ Zde máme na mysli moment propojení architektury se strukturální psychologií Jeana Piageta. Klíčovým výsledkem bylo zjištění, že představa místa, která se formuje již od narození, je zásadní podmínkou pro existenciální jistotu člověka. Tyto představy Norberg-Schulz nazývá „percepčními schémata“, kterými by každý jedinec na světě měl disponovat. *Percepční schémata* jsou archetypicky, společensky a kulturně podmíněná. To znamená, že prvky, které vytvářejí obraz určitého prostředí nejsou primárně dány geometrickými nebo matematicky měřitelnými hodnotami, ale jsou primárně určeny vztahy jako je např: blízko a daleko, uzavřenost a otevřenost.⁷⁰ Existenciální nutnost potřeby identifikace se vlastním prostředím spočívá v tom, že se člověk s prostředím musí identifikovat, aby se cítil v bezpečí. Pocit bezpečí je totiž závislý na uspokojení potřeby identifikace. Nejsou to jen elementární věci jako příbytek, oděv a jídlo, které k tomuto pocitu potřebujeme, ale hlavně a především se člověk musí ztotožnit se svým prostředím, tj. identifikovat se s ním.⁷¹

⁶⁴ NORBERG-SCHULZ, Christian. *Principy moderní architektury*. Str. 19.

⁶⁵ Ibid.

⁶⁶ Ibid. Str. 9.

⁶⁷ Bezprostřední situace je komplex aspektů či vlivů, ze kterých je vytvářena specifická situace, do které je budova s člověkem zasazen.

⁶⁸ NORBERG-SCHULZ, Christian. *Principy moderní architektury*. Str. 37.

⁶⁹ NORBERG-SCHULZ, Christian. *Genius loci*. Str. 21.

⁷⁰ ŠEVČÍK, Jiří, BENDOVIÁ, Ivana a BENDA, Jan. *Obraz města mostu*. Str. 34.

⁷¹ NORBERG-SCHULZ, Christian. *Principy moderní architektury*. Str. 9.

Architektura má tudíž velký podíl na uspokojení této psychologické potřeby člověka. Jsou to zejména přírodní podmínky místa, kde stavba stojí a kde člověk žije, které mají velký vliv na způsob, jakým by měla být budova postavena. Budovy v různých prostředích, by měly být bráněny před přírodními silami, které jsou pro danou oblast specifické. Stavba by měla být navržena tak, aby vycházela z přírodní krajiny, která funguje jako její pozadí. Přírodní podmínky jsou tak pro architektonickou tvorbu esenciální a dotýkají se i identifikace. Každý člověk by měl v disponovat percepčním schématem nejen pro identifikaci, ale i pro orientaci. Právě prostřednictvím percepčních schémat si člověk vytváří svou identitu. Tato schémata určují a vytvářejí celý náš žitý svět, který je pro nás přístupný a prostřednictvím něhož chápeme i sami sebe.⁷²

3.5.2 Orientace

Druhou psychologickou potřebou člověka, pro jejíž naplnění by měla architektura poskytovat vhodné prostředí, je *orientace*. Ve světě, kde jedinec není podřízen centrální autoritě a má svobodu ve svém poznání, což je charakteristické pro „moderní“ společnost, je existenciálně nutné umět se orientovat.⁷³ Schopnost orientace v bez-centrickém světě je velmi potřebnou podmínkou pro kvalitní architekturu.⁷⁴ Orientace, podle Norberg-Schulze, zahrnuje nejen schopnost navigace v otevřeném prostoru, ale také *prostorové vztahy*, které formují naše činnosti a život celkově. K prostorovým vztahům patří nejobecnější struktury, jako například hlavní světové strany, rozdíl nahoře a dole apod. Zkrátka jsou prostorové vztahy struktury lidského existenciálního prostoru, které přesahují bezprostřední situaci.⁷⁵ Orientace není možná bez prostředí, které lze uspokojivě členit, protože nestrukturované místo podlamuje existenční a citovou jistotu. „Moderní“ svět se vyznačuje právě onou nejistotou a nestrukturovaností, ve které jsou patrné značné potíže s uspokojením lidské potřeby orientace.⁷⁶

Ze strukturálního hlediska jsou orientace a identifikace zkušenostmi umělého místa, tedy místa vytvořeného člověkem.⁷⁷ Nicméně se jedná o dvě psychologické potřeby existenciálně spjaté s člověkem a jeho pobytem na zemi a pod nebem,

⁷² NORBERG-SCHULZ, Christian. *Genius loci*. Str. 21.

⁷³ NORBERG-SCHULZ, Christian. *Principy moderní architektury*. Str. 11.

⁷⁴ Ibid. 23.

⁷⁵ Ibid.

⁷⁶ ŠEVČÍK, Jiří, BENDOVIÁ, Ivana a BENDA, Jan. *Obraz města mostu*. Str. 33.

⁷⁷ NORBERG-SCHULZ, Christian. *Genius loci*. Str. 69.

jejichž vyvrcholením je pocit bezpečí a sounáležitosti. Pokud jsou tyto potřeby prostřednictvím architektury naplněny, jedná se o kvalitní a pravdivou stavbu.

Sice jsme výše zmínili, že na sobě procesy identifikace a orientace nejsou závislé, avšak Ševčík ve svém textu o Lynchově pojetí termínu *obrazu města* zdůrazňuje, že pro úspěšnou identifikaci s konkrétním prostředím je nezbytné, aby toto prostředí obsahovalo strukturované prvky podporující orientační procesy (centra, spoje, oblasti).⁷⁸ Tento zdroj považujeme za relevantní, protože Ševčík se zabývá Kevinem Lynchem v souvislosti s Norberg-Schulzem, který na Lynche navazuje.

⁷⁸ ŠEVČÍK, Jiří, BENDOVIÁ, Ivana a BENDA, Jan. *Obraz města mostu*. Str. 35.

4 Základní pojmy Norberg-Schulzovy teorie

Norberg-Schulzova fenomenologicky pojatá teorie architektury se vyznačuje elementárními termíny, které užívá a které je nezbytné v této práci vysvětlit a představit. Jedná se o pojmy místa, prostoru, charakteru, *genia loci*, *imaga* a bydlení.

4.1 Místo

V podání Norberg-Schulze jde v architektuře hlavně o vytváření *míst*, která umožňují bydlet. Architektura je tak v podstatě uměním tvorby míst.⁷⁹ Norberg-Schulz konkretizuje místo jako integrální součást naší existence, která přesahuje pouhou abstraktní polohu. Místo je totalitou, což znamená, že ji utvářejí fenomény s hmotnou substancí, tj. s určitým objemem, tvarem, texturou a barvou.⁸⁰ Místo je totalitou, kterou tvoří konkrétní fenomény, ale zároveň je ono místo fenoménem samo o sobě.⁸¹ Místo je kvalitativním a celostním fenoménem. Nelze jej redukovat jen na jednu z jeho vlastností. Jsou to konkrétní věci, hmotné fenomény, které určují, jaký bude výsledný *charakter* místa.⁸² Každé místo disponuje vždy svou vlastní a jedinečnou identitou, která vyplývá z místních jedinečných podmínek a vlastností. Například přírodní podmínky, denní doba či historická minulost daného místa představují aspekty, které místo ovlivňují a vytvářejí tím neopakovatelnou a individuální místní atmosféru, a tím i jedinečného *genia loci*.

Místo lze charakterizovat také jako přítomnost v určitém konkrétním „zde“. Všechn život se ve výsledku odehrává na určitém místě. Ztráta místa tak znamená ztrátu života.⁸³ Proto nemá podle Norberg-Schulze „smysl hovořit na jedné straně o životě a na druhé o příslušném místě.“⁸⁴ Místo je konkrétním označením pro prostředí a nelze si představit žádnou událost, která by existovala bez vztahu k určitému místu.⁸⁵ Život doslova „bere místo“ („*take a place*“) v určitém konkrétním „zde“.⁸⁶ Dále můžeme místo definovat jako syntézu prostorové organizace a stavební formy. Tím pádem v architektuře dominuje to, co a jak, kde

⁷⁹ NORBERG-SCHULZ, Christian. *Principy moderní architektury*. Str. 91.

⁸⁰ NORBERG-SCHULZ, Christian. *Genius loci*. Str. 6-7.

⁸¹ Ibid. Str. 6-8.

⁸² Ibid. Str. 7.

⁸³ NORBERG-SCHULZ, Christian. *Principy moderní architektury*. Str. 76.

⁸⁴ Ibid. Str. 16.

⁸⁵ Ibid. Str. 89.

⁸⁶ Ibid. Str. 90.

je.⁸⁷ Ke konkrétnímu místu se vztahuje každá naše činnost, protože jako taková zahrnuje vždy určitý směr a odehrává se v konkrétně vymezené oblasti své působnosti.⁸⁸ Pro různé aktivity jsou přirozeně zapotřebí různé druhy prostředí a i různá místa, kde se dané aktivity mohou dále uspokojivě rozvíjet.⁸⁹ Potřebujeme tak například určité místo pro spánek a jiné pro jedení.⁹⁰ Všechny stavby by měly být v určitém smyslu součástí konkrétního "zde" a měly by odrážet a ztělesňovat jeho atmosféru. Norberg-Schulz zdůrazňuje, že není stejných budov, protože neexistují ani dvě identická místa.⁹¹ (Můžeme si zde pokládat otázku, jak by Norberg-Schulz nahlížel na taková panelová sídliště.) Každá stavba v sobě nese specifickou a jedinečnou atmosféru, dokonce i budovy, které jsou postavené v rámci jednoho architektonického slohu, vykazují své specifické a jedinečné vlastnosti.

4.1.1 Umělé a přírodní místo

Místo dokážeme také definovat a rozlišit do různých druhů a kategorií. Základní rozlišení, které nám Norberg-Schulz předkládá je: za prvé, rozlišení podle rozsahu shromažďování, a za druhé podle toho, jestli je místo člověkem vytvořené nebo ne.

Místo je aktem shromažďování, při kterém člověk navštěvuje svět. To, jaký význam bude místo mít, vyplývá z toho, jaký svět v sobě shromažďuje.⁹² Shromažďování je primární funkcí místa jako takového. Svět, který v sobě místo shromažďuje je větší než jeho nejbližší okolí. Existují různé základní úrovně shromažďovacího procesu. Rozlišují se podle rozsahu, ve kterém je svět shromážděn, od pouhé vyčleněné úrovně (jako je například místo) až po plně shromážděný svět. Dalšími druhy míst jsou například krajina, region, země apod. Podmínkou všech míst je, aby zahrnovala alespoň onu nejnižší úroveň shromažďování.⁹³

Norberg-Schulz také rozlišuje místa na přírodní, a umělá, neboli člověkem vytvořená kulturní místa. Základem umělého místa má být právě místo přírodní,

⁸⁷ NORBERG-SCHULZ, Christian. *Principy moderní architektury*. Str. 19.

⁸⁸ Ibid. Str. 23.

⁸⁹ NORBERG-SCHULZ, Christian. *Genius loci*. Str. 6-8.

⁹⁰ Ibid. Str. 7-9.

⁹¹ NORBERG-SCHULZ, Christian. *Principy moderní architektury*. Str. 89.

⁹² Ibid. Str. 20.

⁹³ Ibid. Str. 89.

neboť z přírodního vzniká a vychází, přetváří jej a doplňuje. Tedy přírodní místo se stává umělým až po zásahu člověka.⁹⁴ „V kulturní krajině, staví člověk i svou zem, ukazuje její potencionální strukturu jako významuplnou totalitu.“⁹⁵ Navíc jsou uvnitř každé budovy vytvářena další umělá místa, která mají opět svou specifickou identitu.⁹⁶

4.1.1.1 Umělé místo

Umělá místa jsou obecně taková místa, která jsou vytvořena člověkem. Člověk se skrze umělá místa vztahuje k přírodě a to trojím způsobem. Za prvé pokud člověk chce přírodní strukturu upřesnit, tzn. chce *vizualizovat* své individuální pochopení přírody. Chce vyjádřit svou existenciální oporu, kterou v přírodě našel. Tehdy člověk buduje to, co vidí, co cítí a co z přírody „pochopil“. Za druhé má člověk potřebu *doplnit* přírodní situaci tím, že do ní přidá něco, co tam dle něho chybí. Něco, čím daná situace nedisponuje. A za třetí, když chce člověk *symbolizovat* své pochopení přírody a tím i sebe samého. Symbolizací se myslí takové zažité významy, které jsou určitým jazykem (způsobem) přeloženy do jiného média. Děje se tak například, pokud je určitý přírodní charakter přeložen do stavby, jako umělého prostředí. Vlastnosti této stavby poté konkrétní prostředí vyjadřují či ztvárňují. Symbolizace slouží k tomu, aby význam dokázal překročit bezprostřední situaci. Význam se stává kulturním objektem a může tvořit součást komplexnější situace nebo se přenést i na úplně jiné místo. Z těchto tří způsobů, jak se člověk prostřednictvím umělých míst vztahuje k přírodě, vyplývá, že „člověk shromažďuje zakoušené významy, aby sám pro sebe vytvořil *imago mundi* či *mikrokosmos*, který zkonkretizuje jeho svět.“⁹⁷ Shromažďování jako takové tedy závisí na symbolizaci. Po přenesení významu na jiné místo se symbolizace stává centrem pro člověka. V konečném výsledku můžeme vnímat vztah člověka k přírodě, neboli způsoby bydlení, skrze vizualizaci, doplnění a symbolizaci umělého místa.⁹⁸

Umělé místo (budova, sídlo) ukazuje prostorovost světa prostřednictvím toho, jak budovy spočívají na zemi a jak se vzpínají k nebi. „Budovy ukazují to, co jsme nazvali ‚prostorovost‘ světa.“⁹⁹ Budovy tak vymezují celkovou soustavu

⁹⁴ NORBERG-SCHULZ, Christian. *Genius loci*. Str. 50.

⁹⁵ Ibid. Str. 58.

⁹⁶ Ibid.

⁹⁷ Ibid. Str. 17.

⁹⁸ Ibid.

⁹⁹ NORBERG-SCHULZ, Christian. *Principy moderní architektury*. Str. 15.

souřadnic, která poté tvoří konkrétní místo. Vůči takovému místu se ostatní jevy vymezují, vztahují a vyjevují. Ostatní věci se skrze místo vyjevují takové, jaké jsou samy o sobě. Každopádně je umělé místo něčím víc, než jen pouhým prostorem. Architektura není pouze uměním organizace prostoru, i když je vlastností každé budovy vytvářet prostor. Nicméně prostor se také může stát místem, tedy určitým konkrétním „zde“, které disponuje svým specifickým charakterem.¹⁰⁰ V Norberg-Schulzově pojetí je umělé místo konkrétní stavbou, která je jako taková charakteristická svým vlastním způsobem, jakým stojí na zemi a zvedá se k nebi. Konkrétní charakter určité stavby se vyznačuje právě tímto vztahem k nebi a k zemi.

Mezi nebem a zemí existuje prázdný prostor, který je strukturovaný, a právě architektura tento prostor zaplňuje. „Aby lidský život mohl v této ,strukturované prázdnosti‘ probíhat, architektura se musí přizpůsobit prostorovosti lidského života samého.“¹⁰¹

Norberg-Schulz poté předkládá rozlišení tří hlavních kategorií umělých míst ve vztahu k odehrávání lidského života. Tři kategorie míst, které odpovídají základním způsobům bytí ve světě. Rozlišuje tak místo jako *dům*, ve kterém probíhá lidský život osobně a soukromě. Dále místo jako *instituci* (veřejná budova), kde probíhá život veřejný. A nakonec místo jako *město*, jako místo pro širší kolektivní život.¹⁰²

4.1.1.1 Dům

Dům charakterizuje Norberg-Schulz jako osobní svět člověka fungující jako *mikrokosmos*. Zviditelňuje skutečnost pobytu člověka mezi nebem a zemí. Dům je mikrokosmem, ve kterém je země podlahou, nebe stropem a stěny obzorem.¹⁰³ „Jako *mikrokosmos* či *imago mundi* moderní obytný dům zviditelňuje svět soukromého každodenního života.“¹⁰⁴ Dům spojuje zem a nebe a vytváří tím bezpečný prostor (místo), kde se může odehrávat lidský život. Dům jako *mikrokosmos*, jako jedinečný svět, poskytuje člověku pocit vlastní identity.¹⁰⁵

¹⁰⁰ NORBERG-SCHULZ, Christian. *Principy moderní architektury*. Str. 15.

¹⁰¹ Ibid. Str. 115.

¹⁰² Ibid.

¹⁰³ Ibid. Str. 49.

¹⁰⁴ Ibid. Str. 59.

¹⁰⁵ Ibid. Str. 54.

Velice blízkým motivem domova se zabýval také přední český fenomenolog Jan Patočka. Jeho pojetí domova, jako něčeho, co přesahuje pouhý faktický prostor, nám umožní lépe pochopit Norberg-Schulzovo pojetí domu. Patočka definuje domov jako místo hlubokých významů a zkušeností, jako centrum osobních vztahů. Domov je místem, kde se lidé cítí bezpečně a mohou tak uspokojovat své základní potřeby, nejen fyzické (jídlo, pití), ale i psychické (láska). Domov vnímá jako místo, které se klíčově podílí na formování lidské identity. Je to místo, ve kterém se prostřednictvím interakcí s prostředím a lidmi utvářejí naše hodnoty, přesvědčení a sebepojetí. Domov tak poskytuje potřebnou stabilitu, bezpečí a podporu, což jsou nezbytné podmínky pro rozvoj lidské identity.¹⁰⁶

4.1.1.1.1 *Funkce domu*

Dům má dvojí funkci; za prvé, poskytuje člověku útočiště, ve kterém se může cítit doma a v bezpečí. Funguje tak jako jakýsi přístřešek, který člověka chrání před nepříznivými vlivy okolního prostředí. Za druhé, dům slouží také jako výchozí bod k dalším činnostem člověka ve světě. I když se tato druhá funkce, může v dnešní době zdát dominantnější, nelze určit jaká funkce je důležitější. Obě dvě funkce si jsou navzájem partnery, jsou na sobě závislé. Protože jen tehdy, pokud dům v člověku vyvolá pocit bezpečí a ochrany, získává jedinec sílu a komfort na to, aby odešel do světa „tam venku“ a sám se realizoval. Dům tak potvrzuje lidskou identitu.¹⁰⁷ Především je ale dům, v obecném významu, *imago mundi*, neboli obraz světa.¹⁰⁸ Norberg-Schulz se tedy zabývá obytným domem jako obrazem, kde dům jako obraz (image) poskytuje specifický pohled na domov jako místo, které je vytvořeno lidskou činností.¹⁰⁹

Primárním účelem domu je zviditelňování světa. Je to svět otevřené součinnosti a simultánně probíhajících událostí. Dům v „moderním“ světě se musí otvírat tomuto světu, neuzavírat se svému okolí, protože od okolí přichází určitá odpověď. Jak výstižně poznamenává architekt László Moholy-Nagy, dům by neměl být odsunut stranou, ale měl by být „životem v prostoru.“¹¹⁰

¹⁰⁶ PATOČKA, Jan. Přirozený svět a fenomenologie. In: ŠEVČÍK, Jiří, ed. *Česká a slovenská architektura: 1971–2011; texty, rozhovory, dokumenty*. Str. 62–63.

¹⁰⁷ NORBERG-SCHULZ, Christian. *Principy moderní architektury*. Str. 49.

¹⁰⁸ Ibid. Str. 54.

¹⁰⁹ Ibid. Str. 57.

¹¹⁰ Ibid. Str. 50.

Dům obsahuje různé otvory, které spojují vnitřní prostředí s vnějším. Tyto otvory umožňují, aby umělá místa mohla plnit funkci shromažďování žitého světa. Uvnitř domu můžeme vidět také artefakty, které mohou sloužit jako vnitřní ohnisko a zdůrazňovat tím shromažďovací funkci domu. Obytný dům souvisí přímo se životem. Prostřednictvím obytného domu, jako místa, jako shromáždění imagů, se vyjevuje život v prostoru. Život v prostoru je pouhým fyzickým faktem do té doby, dokud není jako život samý obdařen významem skrze imagy. Neboť imagy vztahují to, co je „zde“ a „nyní“ k tomu, co je „tam“ a „tehdy“.¹¹¹

4.1.1.2 *Instituce*

Místo dále může existovat v podobě veřejné instituce. Imagy (obrazy) veřejné instituce by neměly být produktem konvencí a zvyků, i když se časem tak může stát. Imago instituce je zviditelňování struktur lidské existence a je ne-časové. Je reprezentantem obecných vlastností světa, zviditelňuje základní struktury prostorovosti jako jsou např. centra nebo ulice.¹¹² Na rozdíl od obytného domu, který je soukromým prostorem, je instituce prostorem veřejným.¹¹³ Každopádně není rozdíl mezi domem a institucí absolutní, protože má-li být individuální svět smysluplný, musí vždy představovat určitou variaci společného světa. Veřejný život se tak vždy tvoří z mezilidských témat, která představují hodnoty dané společnosti. Mezilidská témata můžeme chápat jako struktury lidského bytí ve světě, nebo také jako *genia loci* daného prostředí. Veřejný život, i když disponuje vlastním řádem, podléhá neustálé změně díky dynamicky se měnící společnosti a světa jako takového.¹¹⁴

4.1.1.3 *Město*

Místo jako město je také nositelem své vlastní identity a má tím pádem speciální osobitý místní charakter. Disponuje vlastním *geniem loci*.¹¹⁵ Život ve městě není primárně o používání tamních budov, ale o ztotožnění se s jeho jedinečným *geniem loci*.¹¹⁶ Specifický charakter města, který nás přitahuje, je obvykle způsoben tím, že většina jeho budov má jednotný vztah k zemi a nebi. Tyto budovy pak vytvářejí dojem, jako by ztělesňovaly společnou formu života a

¹¹¹ NORBERG-SCHULZ, Christian. *Principy moderní architektury*. Str. 59.

¹¹² Ibid. Str. 61.

¹¹³ Ibid. Str. 59.

¹¹⁴ Ibid. Str. 61.

¹¹⁵ Ibid. Str. 89.

¹¹⁶ Ibid. Str. 76.

jednotný způsob bytí na zemi. Vyjadřují soulad a harmonii, což podmiňuje vznik *genia loci* a umožňují nám, lidem, identifikaci s tímto místem jako městem.¹¹⁷ Místní identita je součástí každého zdravého prostředí. Zdravé město by mělo poskytovat nejen základní radosti, ale vykazovat i takové kvality, které usnadňují lidskou identifikaci (a orientaci).¹¹⁸

Město musí fungovat komplexněji než dům nebo instituce, protože je rozsáhlejším fenomén. Město by mělo tvořit souvislou stavební masu a v této mase by se měl vyskytovat dvojitý druh místa. Místo jako zřetelně vymezené městské prostory a místo jako nenápadné, ale významné body. Je faktem, že různé městské prostory zviditelňují různé druhy setkávání občanů a různé druhy jejich interakce. Důležité stavby ve městě pak vyjadřují sdílené lidské hodnoty a tím se stává také *imagem mundi*.¹¹⁹ Urbanistické (městské) prostředí je založeno, jako každý jiný druh místa, na shromažďování. Jednotlivá místa se pak liší tím, co v závislosti na přírodním prostředí shromažďují.¹²⁰

Výše zmíněné a podrobněji definované tři úrovně místa (dům, instituce, město) sdílejí jednu společnou kvalitu: jsou místem shromáždění *imagu*, které zachycují pochopitelný svět. Shromažďování *imagu* je tedy společnou kvalitou pro celkový *imago mundi*.¹²¹

4.1.2 Krajina a sídlo

Norberg-Schulz využívá kategorie *krajina* a *sídlo* k popisu místa jako konkrétního „zde“. Tyto kategorie pak charakterizujeme pomocí termínů *prostor* a *charakter*.¹²² Všechny zmíněné termíny jsou pak obsaženy v tom, čemu říkáme *žitý prostor*.¹²³

Krajina a sídlo fungují jako různé druhy prostoru. Tyto prostory se od sebe liší různým stupněm rozlehlosti. Krajiny jsou otevřenější a rozsáhlejší, než je tomu u sídel, která jsou spíše uzavřenějšími totalitami. Tyto dvě kategorie fungují jako figura a pozadí: krajina je pozadím pro sídlo jako její figuru. „Každá uzavřenost se

¹¹⁷ NORBERG-SCHULZ, Christian. *Genius loci*. Str. 65.

¹¹⁸ NORBERG-SCHULZ, Christian. *Principy moderní architektury*. Str. 85.

¹¹⁹ Ibid.

¹²⁰ NORBERG-SCHULZ, Christian. *Genius loci*. Str. 78.

¹²¹ NORBERG-SCHULZ, Christian. *Principy moderní architektury*. Str. 123.

¹²² NORBERG-SCHULZ, Christian. *Genius loci*. Str. 10.

¹²³ Ibid. Str. 11.

projevuje jako ‚figura‘ ve vztahu k rozlehlému pozadí krajiny.“¹²⁴ Uzavřenost, jakou se definuje sídlo, se stává centrem a ohniskem v rámci otevřené a rozsáhlé krajiny. Centrum spojuje nahoře a dole. V rámci sídla a jeho půdorysu je centrem obvykle svislá osa která probíhá zdola nahoru.¹²⁵ Navíc v termínech krajina a sídlo dokážeme konkretizovat krajinu jako místo *přírodní* a sídlo jako místo, *člověkem uměle vytvořené*.

4.2 Prostor

Prostor definujeme jako trojrozměrnou organizaci fenoménů, která následně vytváří konkrétní místo.¹²⁶ Je to jedna ze základních struktur našeho bytí ve světě.¹²⁷ V rámci prostoru dokážeme rozlišit například: nahoře a dole, uzavřenost či otevřenost, horizontálu a vertikálu, figuru a pozadí, vnitřek a vnějšek atd.¹²⁸ Vertikála a horizontála představují dva typy směrů, které dokážeme uvnitř prostoru rozpoznat. Vertikální směr nemůžeme tělesně překonat, protože neumíme létat, horizontální směr představuje pohyb skutečný. Jako takový disponuje vždy svým vlastním rytmem. V důsledku tedy můžeme říct, že je prostorová organizace určitou konfigurací napětí a rytmů.¹²⁹

4.3 Charakter

Termín *charakter* můžeme definovat jako celkovou atmosféru místa, jedná se o jeho nejobecnější vlastnost.¹³⁰ Charakter místa je určen tím, jaké věci samy o sobě jsou.¹³¹ Je časovou kvalitou a podléhá tak změně v průběhu času. Struktura místa, která má vliv na místní charakter, je neustále pohyblivá a fluidní. Každopádně nemusí změna struktur automaticky znamenat změnu *genia loci*. „...užívání místa předpokládá, že si místa uchovávají svou identitu v určitém časovém rozpětí.“¹³² Charakter místa tedy není ekvivalentní *geniu loci*. Je to právě místní identita, kterou lze označit za *genia loci*.¹³³ Identita je *geniem loci*, je duchem místa.¹³⁴

¹²⁴ NORBERG-SCHULZ, Christian. *Genius loci*. Str. 12.

¹²⁵ NORBERG-SCHULZ, Christian. *Principy moderní architektury*. Str. 23.

¹²⁶ NORBERG-SCHULZ, Christian. *Genius loci*. Str. 11-12.

¹²⁷ NORBERG-SCHULZ, Christian. *Principy moderní architektury*. Str. 20.

¹²⁸ NORBERG-SCHULZ, Christian. *Genius loci*. Str. 11-12.

¹²⁹ NORBERG-SCHULZ, Christian. *Principy moderní architektury*. Str. 23.

¹³⁰ NORBERG-SCHULZ, Christian. *Genius loci*. Str. 11.

¹³¹ Ibid. Str. 10.

¹³² Ibid. Str.18.

¹³³ Ibid.

¹³⁴ Ibid. Str. 10.

4.4 Genius loci

Dalším význačným termínem, v rámci Norberg-Schulzovy teorie, který jsme již výše nastínili, je *genius loci*. Genius loci má v lidské kultuře poměrně dlouhou tradici. Zůstal v průběhu celé historie živoucí skutečností a to i bez toho, aniž by tento pojem někdo výslovně pojmenoval. Norberg-Schulz představuje tento termín jako původně antický pojem starověkého Říma. Pro Římany byl genius loci význačnou entitou, která určovala charakter místa, ale i povahu věcí. Dával lidem i místům život a byl jejich součástí po celou dobu jejich existence. Antický člověk prožíval své prostředí, ve kterém pobýval jakoby ho vytvářely určité charaktery. Možnost přežití v daném místě, jak fyzickém, tak i psychickém, závisela na vztahu člověka s geniem loci. Tím pádem se lidé pokoušeli mít s ním co nejlepší a nejkladnější vztah.¹³⁵ Norberg-Schulz dává za příklad starověké kultury, které stavěly svá sídla a města v souladu se strukturou krajiny a místním duchem. „Moderní člověk po dlouhou dobu opravdu věřil, že ho věda a technika osvobodily od přímé závislosti na místech. Tato víra se ukázala být iluzí; znečištěné prostředí a chaos, který v něm zavládl, se náhle objevují jako hrozivá nemesis. V důsledku toho problém místa znovu získal svou skutečnou závažnost,“ komentuje nedostatky „moderního“ světa Norberg-Schulz a představuje právě starověké kultury jako kladný příklad vnímání architektury, které je potřeba znovuobnovit.¹³⁶

Genius loci určitého místa definuje způsob, jakým ono místo existuje a to z hledisek prostoru a charakteru (z hledisek organizace a artikulace).¹³⁷ Pro to, aby se genius loci zachoval, mělo by místo disponovat určitou stabilitou (*stabilitas loci*). Víceúčelové místo je nejlepším způsobem jak ducha místa zachovat i do budoucna. Jednodušeji se tak budova přizpůsobuje dobovým podmínkám. Pokud má budova jeden účel, stane se brzy nepoužitelnou. „Ochraňovat a uchovávat genia loci ve skutečnosti znamená konkretizovat jeho podstatu ve stále novém historickém kontextu.“¹³⁸ Dějiny daného místa by měly být ve výsledku dějinami jeho seberealizace. V konkrétním místě se tak spojuje staré a nové, minulé, přítomné i budoucí, ale jen pokud dané místo disponuje opravdovým geniem loci. Naším

¹³⁵ NORBERG-SCHULZ, Christian. *Genius loci*. Str. 10.

¹³⁶ Ibid. Str. 18.

¹³⁷ Ibid. Str. 69.

¹³⁸ Ibid. Str. 18.

úkolem v architektuře je tudíž aktivně se vztahovat k danému místu a přizpůsobovat ho ke stále novým podmínkám člověka a lidského bytí jako takového.¹³⁹

Termín *genius loci* se dá konkrétně popsat a uchopit skrze kvalitativní pojmy. Není tak pro nás jen abstraktní neuchopitelné „nic“, ale dokážeme ho identifikovat, porovnávat a analyzovat prostřednictvím struktury daného místa.¹⁴⁰ Dle L. Kahna označuje *genius loci* to, co je věc, nebo také čím by chtěla být.¹⁴¹ *Genius loci* je konkrétní skutečnost, se kterou se setkáváme v našem každodenním životě.¹⁴² Jeho zachycení je nezbytným předpokladem pro ztělesnění místa.¹⁴³ Konkrétní místo je nám v konečném důsledku dáno jako jedinečná atmosféra, jako jedinečný soubor vlastností, které pak vytváří specifického *genia loci*. V tomto momentu můžeme zdůraznit vědeckou „neschopnost“ postihnout tuto zásadní architektonickou problematiku. Místo nelze popsat pomocí analytických pojmů, protože se věda jako taková zásadně abstrahuje od daností za účelem objektivního poznání, které zde není žádoucí ani možné.¹⁴⁴

K pochopení *genia loci* v jeho plné šíři dospějeme skrze tři kroky. Za prvé, musíme rozlišit mezi přírodními a umělými fenomény, neboli rozlišit, jestli se jedná o přírodní místo (krajina), nebo umělé místo (sídlo). Druhým krokem je uvědomění si, že pojmy jako nebe a země mají prostorové významy, protože představují horizontálu a vertikálu, nebo také vnitřek a vnějšek. Posledním, třetím krokem je zavedení pojmu charakter, který je určen tím, jak věci jsou. Tento třetí krok je dle Norberg-Schulze nejdůležitější.¹⁴⁵

4.5 Imago

Imago (image, obraz) je, dle Norberg-Schulze, základní figurální charakteristika.¹⁴⁶ Co je podstatou imaga není zcela jasné ani Norberg-Schulzovi, ale i přes to se snaží tento termín osvětlit. Zaobírá se touto problematikou stejně jako jeho současníci: Luis Kahn nebo Robert Venturi a poté i Aldo Rossi.¹⁴⁷ Postmodernisté vnímali imago jako znak, jako libovolný prvek znamenající to, co

¹³⁹ NORBERG-SCHULZ, Christian. *Genius loci*. Str. 18.

¹⁴⁰ Ibid. Str. 10.

¹⁴¹ Ibid. Str. 18.

¹⁴² Ibid. Str. 5.

¹⁴³ NORBERG-SCHULZ, Christian. *Principy moderní architektury*. Str. 89.

¹⁴⁴ Ibid. Str. 7-9.

¹⁴⁵ NORBERG-SCHULZ, Christian. *Genius loci*. Str. 10.

¹⁴⁶ Ibid. 78.

¹⁴⁷ Ibid. Str. 110.

zastupuje. Architektonické formy mohou také fungovat jako znaky, každopádně imago znakem není. Imago spíše odhaluje, nežli komunikuje, osvětluje a vysvětluje svět.¹⁴⁸ Nikdy to ale není absolutní a úplné odhalení světa. Imago odhaluje jen určité aspekty, zatímco jiné naopak zůstávají skryté. Pravda je tudíž odhalením i skrytím zároveň.¹⁴⁹ Věc potřebuje člověka, aby vše „řekl“. „Věci, jež žijí jen přechodně... očekávají od nás záchranu.“¹⁵⁰ Člověk tak „zachraňuje“ věci, které tvoří svět, protože je činí viditelnými.¹⁵¹ Odhalením oné skryté části, doplňujeme věci to, co jí chybí. Doplňujeme ji tím, jaká by asi mohla ona část být. Tato absence patří k skryté povaze věci. Vytvářením imaga doplňujeme to, co bezprostřední situaci chybí, co uvádí historický proces do pohybu a co nutí místo ke stále novým interpretacím.¹⁵² Vytváření imaga tedy není pouhé zviditelňování, ale také je to i doplňování oné absenční části. Je to tedy právě člověk, který činí věci zachytitelné. Skrze tyto zachytitelné věci pak nalézá sám svou vlastní identitu. Vlastní identita se odráží na tom, co vlastně člověk zachytil utvořeným imagem. Vlastní identitu si tedy vytváříme tím, jak vnímáme okolní svět skrze imagy.

Imagy jsou složité a neanalyzované totality. Zviditelňují svět a zachycují to, co bylo spatřeno. Imago znovu-vybavuje. V imagu je přítomen svět a to přímo, bez jakéhokoliv zprostředkování. Dává se nám tak pravdivý svět.¹⁵³ „Pouze vytvořený image zachycuje vizi. Vytvořený image však spočívá v básni,“¹⁵⁴ říká Heidegger. Co se myslí touto vizí? Vize zobrazuje věc v její věcovosti. Vize rozpoznává věc takovou, jaká skutečně je, sama o sobě.¹⁵⁵ Vizualizace je poté zviditelňování a vynořování věcí prostřednictvím imagu.¹⁵⁶ Vize je vjem v nejširším slova smyslu. Sama o sobě není reálnou, ale potřebuje právě imagy k tomu, aby se reálnou teprve stala.

¹⁴⁸ NORBERG-SCHULZ, Christian. *Genius loci*. Str. 113.

¹⁴⁹ *Ibid.* Str. 114.

¹⁵⁰ *Ibid.*

¹⁵¹ *Ibid.*

¹⁵² *Ibid.* Str. 115.

¹⁵³ *Ibid.* Str. 114.

¹⁵⁴ *Ibid.* Str. 113-114.

¹⁵⁵ *Ibid.* Str. 114.

¹⁵⁶ *Ibid.* Str. 115.

5 Bydlení

Ke konkrétnímu místu se člověk dokáže konkrétně vztahovat. Děje se tak prostřednictvím *bydlení*. Celkovým vztahem člověka ke konkrétnímu místu je bydlení.¹⁵⁷ Ale je to právě *identita člověka*, která závisí na příslušnosti člověka k místu.¹⁵⁸ „Jak ukazují dějiny architektury, prostá zkušenost člověka se světem věcí byla bezprostředním vztahem mezi já a „ty“ (Thou)“¹⁵⁹ Tato zkušenost určovala vztah člověka jak k budovám, tak i k artefaktům. „Obecně můžeme prohlásit, že člověk ‚staví‘ svůj svět.“¹⁶⁰ Výrazy „Já bydlím“, „Ty bydlíš“ znamenají způsoby, jakými jsme Já a Ty, jakým jsme My na zemi. Bydlet pak znamená způsob naší existence na zemi a pod nebesy.

Bydlet znamená shromažďovat svět jako konkrétní stavbu nebo věc; shromažďovat konkrétní fenomény. *Konkretizace* se tak stává podstatnou podmínkou bydlení. „Člověk bydlí, jestliže je schopen ve stavbách a věcech konkretizovat svět.“¹⁶¹ Konkretizace je rolí uměleckého díla. Vnímání architektury jako uměleckého díla nám tak umožňuje snadno splnit tuto podmínku bydlení.¹⁶² Nicméně bydlení není jen o samotné střeše nad hlavou a stěnách kolem nás, nýbrž bychom měli v bydlení také pocítit určitý smysl. Pokud bydlíme, měli bychom vnímat to, že prožíváme život jako významuplný, jako smysluplný. Touha po smyslu v našem životě se dá pokládat za existenciální lidskou potřebu. Smysluplná lidská existence předpokládá sdílené a společné významuplné místo, které má architekt za úkol vytvořit. Abychom vyjádřili nějaký význam, je zapotřebí širšího porozumění světu a jazyku forem. *Forma* je významuplná právě proto, že něco reprezentuje. Jelikož forma zobrazuje něco konkrétního, přispívá k našemu naplnění identifikace a orientace v daném prostředí.¹⁶³

Do procesu bydlení jsou tak zapojeny obě dvě psychologické potřeby člověka. Samotné bydlení v existenciálním smyslu závisí na funkcích jako vizualizace, doplnění a symbolizace. Jsou to tři různé způsoby, jak se člověk

¹⁵⁷ NORBERG-SCHULZ, Christian. *Genius loci*. Str. 18.

¹⁵⁸ Ibid. Str. 6.

¹⁵⁹ Ibid. Str. 50.

¹⁶⁰ Ibid. Str. 51.

¹⁶¹ Ibid. Str. 23.

¹⁶² Ibid.

¹⁶³ NORBERG-SCHULZ, Christian. *Principy moderní architektury*. Str. 113.

vztahuje k bydlení, nebo také tři různé druhy vztahování se člověka k umělému místu. Více o těchto třech druzích vztahování jsme si řekli již výše.¹⁶⁴

5.1 Bydlení a budování

V kontextu Norberg-Schulzova pojetí bydlení, které převzal od Heideggera, je vhodné prozkoumat primární zdroj, ze kterého Norberg-Schulz vychází. V textu *Stavění, bydlení, myšlení (Bauen Wohnen Denken)*¹⁶⁵ se Heidegger zabývá *budováním a bydlením* v existenciálním smyslu a pokládá si zásadní otázky na kolik spolu tyto dva pojmy souvisí, a co vlastně znamenají.¹⁶⁶

První, co nás může napadnout je logické vysvětlení bydlení jako cíl budování. Výsledkem budování by tak mělo být bydlení a to i přes to, že ne každá stavba slouží k bydlení. I nebytové budovy „přechovávají“ člověka a tím mu umožní je obývat („Behausen“). Okruh našeho bydlení se tak neomezuje jen na domy a byty, ale i na veřejné prostory obchodů, či budov, kde pracujeme. Bydlení je cílem a budování je prostředkem tohoto cíle. Heidegger ale tuto definici rozporuje tím, že budování není pouze prostředkem pro bydlení, protože budování je již v samotném bydlení přítomno. Budování je neoddelitelně spjata s bydlením. Je to způsob, jakým lidé vytvářejí a utvářejí své prostředí, aby mohli bydlet. Budovat tak původně znamená bydlet. Obvykle si představujeme bydlení jako určitou činnost;¹⁶⁷ pracujeme „zde“ a bydlíme „tam“. Bydlet je způsob, jakým jsme my-lidé na zemi a pod nebem. Je hluboce zakořeněno v samotné podstatě lidského bytí. Být člověkem znamená být smrtelníkem, být konečnou bytostí. Být smrtelníkem značí bydlet. Tak tedy člověk *je* natolik, nakolik bydlí.

Heidegger ve svém textu rozlišuje dva a nakonec tři různé druhy budování. Za první: budovat jako *pěstovat*. Za druhé: budovat ve smyslu *budování staveb* a za třetí: budování jako *bydlení* („Wohnen“). Toto třetí pojetí budování je pro náš text nejpodstatnější a znamená bydlení v existenciálním smyslu bytí člověka na zemi. Heidegger zdůrazňuje, že musíme vycházet z toho, že je každé budování bydlením samotným.¹⁶⁸ A tak neplatí výše zmíněné vysvětlení: nejdříve budujeme a až poté bydlíme, ale naopak: budujeme a stavíme takové domy, nakolik bydlíme.

¹⁶⁴ Viz kapitola umělá místa.

¹⁶⁵ HEIDEGGER, Martin: *Budovat, bývat, myslet' (1951)*. Str. 73-81.

¹⁶⁶ Ibid. Str. 73.

¹⁶⁷ Ibid.

¹⁶⁸ HEIDEGGER, Martin: *Budovat, bývat, myslet' (1951)*. Str. 75.

5.2 Bytnost bydlení

Heidegger postupuje hlouběji a zabývá se tím, co nazývá *bytnost* bydlení. Klade si tedy otázku v čem spočívá bytnost takového bydlení, ve smyslu jeho pravé podstaty. Bydlet znamená získat ohraničený svět a zůstat v něm ve své volnosti, která chrání cokoliv v jeho přiléhající bytnosti. Ochraňování je základním rysem bydlení. Celé lidské bydlení se v konečném důsledku zakládá na bydlení ve smyslu pobývání smrtelníků na zemi a pod nebem.¹⁶⁹

¹⁶⁹ HEIDEGGER, Martin: *Budovat', bývat', mysliet'* (1951). Str. 76.

6 Heideggerovo součtveří

Heidegger prezentuje teorii jednoty čtyř, kterou je relevantní zde rozvést kvůli konotaci existence člověka jako smrtelníka pod nebem a na zemi.

Původní jednota spojuje čtyři základní složky, které tvoří svět, ve kterém lidé bydlí: nebe („Himmel“), země („Erde“), bohové („Götter“) a smrtelníci („Sterblichen“). Spojení těchto prvků nazývá Heidegger *součtveří* („das Geviert“). Pokud myslíme zemi, nebo nebe, již také předem myslíme také na ostatní tři prvky, ale neuvažujeme o prostoru čtyř. Co se týče božských bytostí, zde se zjevuje Bůh ve své přítomnosti, anebo se vzdaluje ve své skrytosti. Dále pokračuje s božskými bytostmi, které máme na mysli a opět s nimi myslíme také ostatní tři prvky, ale stále neuvažujeme o prostoru čtyř. Čtvrtý prvek: smrtelníci, jako konečné bytosti, které jsou schopny smrti jako smrti. Smrtelník je člověkem, který neustále umírá v případě, že zůstává *na zemi, pod nebem a před* božskými bytostmi. Pokud myslíme smrtelníky, také uvažujeme i o ostatních třech prvcích. Zde nastává obrat, kdy prostřednictvím smrtelníků již uvažujeme v prostoru čtyř, právě pokud smrtelníci *bydlí*.¹⁷⁰

Díky tomu, že základním rysem bydlení je *ochraňování*, bydlí smrtelníci takovým způsobem, že ochraňují součtveří v jejich bytnosti. Bydlení, které ochraňuje je opatrováním a střežením součtveří. Smrtelníci vykonávají bydlení jako ochraňování ve věcech, při kterých se také zdržují. Pobývání ve věcech je tak jediným způsobem, jak může součtveřice přebývat (existovat) v jednotě. Bydlení ochraňuje součtveří natolik, nakolik je skrze svou bytnost přinášena do věcí. Věci samé v sobě ukrývají součtveřici jen tehdy, pokud jsou jako věci ponechány ve své bytnosti.¹⁷¹ Skutečné bydlení nastává, když jsou tyto čtyři složky v harmonii. Bydlení tedy znamená být v harmonii s těmito základními aspekty (složkami) lidské existence.

¹⁷⁰ HEIDEGGER, Martin: *Budovat', bývat', mysliet' (1951)*. Str. 76.

¹⁷¹ *Ibid.*

7 Příklad mostu jako místa

Heidegger dále navazuje s příkladem mostu jako konkrétního místa. Tento příklad si vypůjčuje i Norberg-Schulz ve svém fenomenologickém výkladu architektury. Na tomto příkladu můžeme vidět, jak most jako stavba sjednocuje prostředí v jeden celek, jakožto místo. Most zde existuje jako fenomén, který shromažďuje zem, jako krajinu kolem řeky. Je věcí svého druhu, je místem. Most, jakožto místo, *vizualizuje, doplňuje a symbolizuje*. Sjednocuje tak prostředí v jeden celek. Krajina získává svůj smysl jako krajina až prostřednictvím mostu. Před postavením mostu byl význam krajiny skrytý a až most tento význam odhalil. Obecně se dá říct, že stavba shromažďuje bytí na určitém místě. Most jakožto místo tak vzniká až současně s mostem samotným. Díky stavbě se bytí shromažďuje na určitém stanovišti, které pak můžeme nazývat místem. Toto místo však neexistovalo před stavbou mostu. Bez určitého vjemu-fenoménu neexistuje konkrétní místo, pouze stanoviště. Most tedy nespojuje předem dané břehy, ale až díky mostu břehy vystupují proti sobě navzájem jako břehy.¹⁷²

Most jako místo souvisí existenciálně s Heideggerovou součtveřicí, protože v sobě shromažďuje zemi, nebe, božské bytosti i smrtelníky v jednotě. V jeho textu se dovídáme, že most nefunguje jen jako pouhý most, ale i jako symbol. „Most je ovšem věcí zvláštního druhu; nakolik shromažďuje součtveří takovým způsobem, že mu uvolňuje pozici (Stätte verstatet).“¹⁷³ Z takto definovaného mostu jakožto místa se určují lokality a cesty, ze kterých se pak tvoří konkrétní prostor.

Pro Heideggera je prostor něco, co se rozprostírá a co poskytuje volnost, i když se jedná o volnost v rámci určitých hranic. Prostory přijímají svou bytnost v rámci určitého místa, nikoliv z určitého prostoru, neboť prostor je tvořen prostřednictvím shromažďování konkrétního místa například místa jakožto mostu. Hranici Heidegger pojímá nikoliv jako body, kde něco končí, ale naopak chápe hranici jako entitu, od které teprve začíná bytnost konkrétní věci.¹⁷⁴

Most je místo, ale jak jsme již výše zmínili, před postavením mostu žádné místo neexistovalo. Před postavením mostu zde bylo jen spousta bodů, které byly *potencionálním* místem. Až v momentě kdy se břeh spojí postavením mostu,

¹⁷² NORBERG-SCHULZ, Christian. *Genius loci*. Str. 18. Ibid.

¹⁷³ HEIDEGGER, Martin: *Budovat, bývat, myslet' (1951)*. Str. 77.

¹⁷⁴ Ibid. Str. 77-78.

odevzdává se jeden (dva) z potencionálních bodů tomuto mostu a pouhé potencionální místo začne působit jako místo skutečné. Ve výsledku můžeme říct, že v Heideggerově pojetí most nestojí na určitém místě, ale místo vzniká až v momentě existence mostu. Most je tedy vybudovanou věcí, která shromazďuje součtveří tím způsobem, že uvolňuje pozici pro vznik místa a tím pádem i prostoru.

Místo, ve finálním pohledu, umožňuje přístup přirozenosti součtveřice v pozici. Pozici poskytuje prostorově. Můžeme tak říci, že místo funguje vůči součtveřici dvojace; umožňuje součtveřici *přístup* a současně ho *zřizuje*.¹⁷⁵ Nicméně nejdůležitější funkcí místa zůstává poskytnutí člověku přístřeší („Behausen“) pro jeho pobyt na zemi.¹⁷⁶

¹⁷⁵ HEIDEGGER, Martin: *Budovat', bývat', mysliet' (1951)*. Str. 79.

¹⁷⁶ *Ibid.* Str. 80.

8 Poetické bydlení člověka

Fenomenologicky bydlet znamená *bydlet básnický*. „Pln zásluh, však básnivě bydlí člověk na této zemi,“¹⁷⁷ tak poznamenal již v 1. polovině 19. století německý lyrik Friedrich Hölderlin. Bydlet básnivě znamená bydlet v pravém slova smyslu. Je to bydlení ve smyslu bydlení samotného. „Básnění se nevznáší nad zemí a nepřekračuje ji proto, aby z ní uniklo a těkalo nad ní. Teprve básnění přivádí člověka na zemi, do její blízkosti, k ní a tak ho přivádí k bydlení,“¹⁷⁸ píše Heidegger. Podle Norberg-Schulze naplňuje poezie naši existenci smyslem a to ve všech jeho podobách. Báseň zviditelňuje. Pokud určitou věc v básni zkonkretizujeme, vlastně tím onu věc zviditelníme. Vysvětlení Heideggerova výroku „básnický bydlí člověk“ ve skutečnosti není tak obtížné, jak by se mohlo na první pohled zdát. Poezie nás přivádí zpět ke konkrétním fenoménům a přitom odkrývá významy, které jsou fundamentálně spjaté s naším žitým světem.¹⁷⁹ Báseň nepomáhá člověku v útěku do utopického světa fantazie, ale naopak ho přivádí zpět na zem.¹⁸⁰ Heidegger tímto výrokiem naznačuje to, jak je lidské bytí hluboce spjato s poetickým prožitkem světa. Báseň je tak způsobem prožívání lidské existence. Básnické bydlení je komplexním, celistvým, naplněným a skutečným bydlením, a to ve fenomenologickém smyslu.

Architektura přirozeně patří k básnictví, protože má jako taková za cíl pomáhat člověku bydlet. Architektura je uměním stejně jako je poezie, ale je uměním obtížnějším. Architektura totiž musí řešit mnohem více komplexnějších a komplikovanějších problémů vztažených k lidské existenci vůbec.¹⁸¹ Navíc architektura, oproti poezii, „v podstatě nic nezobrazuje,“¹⁸² nýbrž zviditelňuje prostor mezi nebem a zemí.

¹⁷⁷ NORBERG-SCHULZ, Christian. *Genius loci*. Str. 23.

¹⁷⁸ Ibid.

¹⁷⁹ Ibid. Str. 10.

¹⁸⁰ HEIDEGGER, Martin. *Básnický bydlí člověk*. Str. 91.

¹⁸¹ NORBERG-SCHULZ, Christian. *Genius loci*. Str. 23.

¹⁸² NORBERG-SCHULZ, Christian. *Principy moderní architektury*. Str. 15.

Závěr

V této práci jsme se snažili přehledně podat Norberg-Schulzovou koncepci fenomenologické teorie architektury. Vysvětlit hlavní pojmy, kterých v teorii užívá a které, jak jsme zjistili výše, jsou navzájem ve velmi úzkém propojení.

V první části jsme se zabírali kontextem doby, která měla vliv na Norberg-Schulzovo pojetí architektury. Chtěli bychom vyzdvihnout fakt, že i když Norberg-Schulz kritizuje vědecké pojetí, nestaví svou fenomenologickou teorii na k němu protilehlý pól. Naopak obohacuje fenomenologická teorie analytické nazírání na architekturu o dimenzi lidského vnímání a připojuje k technické stránce staveb, také její emocionální aspekty. V takovém pojetí architektury vidíme způsob, jak komplexně obsáhnout architekturu a jak kvalitně vytvářet budovy vhodné pro lidský pobyt na světě.

Klíčovým motivem celé fenomenologicky pojaté teorie Norberg-Schulze je lidská existence. Architektura má fungovat právě a hlavně pro člověka. Zásadní je také prostřední, ve kterém stavba stojí. Je důležité mít při navrhování staveb v povědomí přírodní, kulturní i historický kontext konkrétního místa.

V druhé části jsme osvětlili elementární úkoly, které v architektuře vidí Norberg-Schulzova fenomenologická teorie a vysvětlili esenciální pojmy v této teorii používané. Zásadním okamžikem je vnímání architektury jako uměleckého díla, tzn. jako symbolu. Znamená to skutečnost, že architektura dokáže zachycovat svět v jeho pravdivosti. Architektura činí svět viditelným a odhaluje věcovost věci zde ukrytou. Architektura je také existenciálně spjatá s tvorbou nových míst, která disponují funkcí shromažďovat svět bezprostředního okolí. Výsledným účelem architektury by pak mělo být nejen vytvářet ona nová místa, ale následně je i zachovávat, aby člověk mohl bydlet. Souhrnně řečeno je hlavním úkolem fenomenologicky pojaté architektury bydlení v existenciálním smyslu.

Poukázali jsme, že fenomenologicky pojatá architektura znamená básnický pojetou architekturu. Také to, jak orientace a identifikace zásadně ovlivňují pobyt člověka na zemi. Není lhostejné, jakým způsobem budova stojí na zemi nebo jak se vzpíná k nebi. Zjistili jsme, že v architektuře nejde jen o technické oblasti, kterým bychom měli věnovat pozornost, ale také o psychologické aspekty, jako je pocit bezpečí a pocit vlastní identity.

Viděli jsme, že fenomenologicky pojatá teorie architektury Christiana Norberg-Schulze není možné označit za polovičatou. Z této práce vyplývá, že se jedná plnohodnotnou teorii, která se opírá o známé osobnosti ze světa architektury, které se zabývaly stejným nebo podobným tématem jako on (A. Rossi, K. Lynch, Le Corbusier). Toto netradiční uchopení smyslu architektury ve vztahu k člověku a jeho existenci na zemi a pod nebem je teorií, která obohacuje pohled na budovy jako takové tím, že se snaží navrátit architektuře relevanci citového prožitku a důležitých psychologických funkcí pro člověka: identifikaci a orientaci v konkrétním prostředí.

Norberg-Schulz se ve výsledku snažil předložit kompaktní, ucelenou teorii, položenou na pevných základech a disponující adekvátní terminologií. Každopádně není prvním teoretikem, který se chopil problematiky prostoru a architektury skrze fenomenologii. Byl to například francouzský fenomenolog Maurice Merleau-Ponty¹⁸³, který se zabýval lidským vnímáním z hlediska prostoru, již výše zmíněný Marin Heidegger, nebo také Gaston Bachelard¹⁸⁴, francouzský filozof, který přistupoval k prostoru z poetického hlediska a zkoumal jakým způsobem lidé emocionálně a imaginativně zažívají různá prostředí a prostory. Zdá se, že právě poezie dokáže skutečně konkretizovat i takové totality, které se vymykají vědeckému poznání. Básnická díla nám pak mohou alespoň z části osvětlit nejasné oblasti v lidském poznání a porozumění světu (epistemologie)¹⁸⁵, která ani věda nedokáže objasnit.

¹⁸³ MERLEAU-PONTY, Maurice. *Fenomenologie vnímání*. Jakub ČAPEK, přel.. Praha: OIKOYMENH, 2013.

¹⁸⁴ BACHELARD, Gaston. *Poetika prostoru*. Josef HRDLIČKA, přel.. Praha: Malvern, 2009.

¹⁸⁵ NORBERG-SCHULZ, Christian. *Genius loci*. Str. 9.

Seznam použité literatury

Primární literatura

HEIDEGGER, Martin. *Básnický bydlí člověk: německo-česky*. Ivan CHVATÍK. Vyd. 2.. Praha: OIKOYMENH, 2006. ISBN 978-80-7298-165-6.

NORBERG-SCHULZ, Christian. *Genius loci: krajina, místo, architektura*. Petr KRATOCHVÍL a Pavel HALÍK, přel.. Vyd. 2.. Praha: Dokořán, 2010. ISBN 978-80-7363-303-5.

NORBERG-SCHULZ, Christian. *Principy moderní architektury*. Lubomír. KOTAČKA, přel.. Vydání 1.. Praha: Malvern, 2015. ISBN 978-80-7530-032-4.

ŠEVČÍK, Jiří, ed. *Česká a slovenská architektura: 1971–2011; texty, rozhovory, dokumenty*. Vyd. 1.. Praha: Akademie Výtvarných Umění [u.a.], 2013. ISBN 978-80-87108-28-4.

Sekundární literatura

BACHELARD, Gaston. *Poetika prostoru*. Josef HRDLIČKA, přel.. Vyd. 1.. Praha: Malvern, 2009. ISBN 978-80-86702-61-2.

MERLEAU-PONTY, Maurice. *Fenomenologie vnímání*. Jakub ČAPEK, přel.. Vyd. 1.. Praha: OIKOYMENH, 2013. ISBN 978-80-7298-485-5.

Seznam internetových zdrojů

NORBERG-SCHULZ, Christian. *Intentions in architecture* [online]. Cambridge, Mass., M.I.T. Press, 1966 [cit. 15.02.2023]. Dostupné z: <http://archive.org/details/intentionsinarch00chri>

Fenomenologie – Wikisofia. In: [cit. 23.06.2024]. Dostupné z: <https://wikisofia.cz/wiki/Fenomenologie>

Funkcionalismus. In: *Wikipedie* [online]. 2024 [cit. 24.06.2024]. Dostupné z: <https://cs.wikipedia.org/w/index.php?title=Funkcionalismus&oldid=23953551>

Vývoj lidského myšlení (dle Jeana Piageta) - Wikisofia. In: Dostupné z: [https://wikisofia.cz/wiki/Vývoj_lidského_myšlení_\(dle_Jeana_Piageta\)](https://wikisofia.cz/wiki/Vývoj_lidského_myšlení_(dle_Jeana_Piageta))